

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2023

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 7.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi handle ka loko swihoxo swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Swihoxo swi fanele ku kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka rirmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, kambe loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 A va yisile n'wana wa vona loyi a vabya.√ (1)
- 1.2 Musa.√ (1)
- 1.3 A a landzelela nawu wa leswaku a ku pakiwi laha a pakile kona./Hileswi a wu fanele ku susumetiwa hikwalaho ka betiri leyi a yi herile. √√ (2)
- 1.4 I ku va a halahala. √ (1)
- 1.5 Hi leswi movha a wu pakiwile ekule na le ka dokodela leswi a swi ta endla leswaku yena na n'wana va famba mpfhuka wo leha ku ve n'wana a nga pfukangi.√√ (2)
- 1.6 delela./D.√ (1)
- 1.7 Ntsako a ri muongori loyi a nga leteriwa malembe yo tala kasi mutirhi a nga leteriwangi.√√ (2)
- 1.8 Tidoto tinharhu ti kombisa leswaku Xibele u kavenyitiwile hi Ntsako a ha ri eku vulavuleni./Tidoto tinharhu ti kombisa leswaku Xibele a a nga si heta ku vulavula.√√ (2)
- 1.9 Hi swona, hikuva eka xitshuri ku vuriwa leswaku '... ku hisa lokuya nkwee! Na swivavi leswiya swi hangalakile leswi vulaka leswaku n'wana a antswa eka mavabyi lawa a ya n'wi khomile.√√ (2)
- 1.10 (a) U vula leswaku, wa ha hlundzukile.√√ (2)
(b) U vula leswaku wa xaniseka.√√ (2)
- 1.11 A a lava leswaku ku va na kurhula exikarhi ka vona.√√ (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Mavulavulelo ya yena ya kombisa ku ka a nga xiximi nuna.√√ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena Xik.: Swi kahle, munhu u na mfanelo yo kombisa ku titwa ka yena loko a nga enerisiwangi hi vukorhokeri byo karhi leswaku ku ta antswisiwa maendlelo.√√ (2)
- 1.14 Emakete./Endhawini laha ku xavisiwaka kona.√ (1)
- 1.15 Va nga va ri eku xaviseni/ va nga va ri eku xaveni swo karhi.√ (1)
- 1.16 Swi kombisa leswaku tanihi hi vana, va hava nkarhi wo tlanga hi ku va va boheka ku tirha nkarhi hinkwawo.√√ (2)
- 1.17 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Bya amukeleka hikuva vana lava va dyondza ku tirha na ku va na vutihlamuleri va ha ri vatsongo.√√

KUMBE

A byi amukeleki hikuva vana va malembe ya vona a va fanelangi ku tirha, va fanele ku kuma nkarhi wo tlanga.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'Loko u tirhisa xifambo xa mani na mani vuhlayiseki byi kona hikuva xa tiveka.'	1.	Munhu u kuma vuhlayiseki loko a khandziya xifambo lexi tivekaka.
2.	'Swi tala ku khandziyiwa etindhawini to hlayiseka.'	2.	Swifambo leswi khandziywaka swi kumeka laha ku hlayisekeke.
3.	'Ntsengo lowu hakeriwaka wa tiveka naswona wu pimiwile ku ya hi mimpfhuka.'	3.	Mali leyi hakeriwaka ya tiveka hi ku landza mimpfhuka.
4.	'Mukhandziyi u fika laha a yaka kona hi nkarhi, hikuva swin'wana swa swifambo swi famba hi nkarhi.'	4.	Mukhandziyi u fika hi nkarhi laha a yaka kona.
5.	'Loko xifambo xi tshoveka muchayeri u kumela vakhandziyi xifambo xin'wana.'	5.	Loko xifambo xi onhaka vakhandziyi va kumeriwa xin'wana.
6.	'Eka swifambo swa mani na mani ku na ndzindzakhombo loko ku ri na nghozi.'	6.	Vakhandziyi va rihiwa loko va hlangana na nghozi.
7.	'Bindzu leri ri pfuna na ku tlakusa ikhonomi ya tiko hi ku tumbuluxa mintirho.'	7.	Vanhu va kuma mintirho hikokwalaho ka bindzu ra vutleketli.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma katsa timhaka ta nkoka na ku papalata timhaka leti nga pfuniki nchumu.

Nkomiso wa xivumbeko xa minkutlunya wu fanele ku koreketiwa hi mukhuva lowu landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7   **N = (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (3)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**

- Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: nyika maraka yin'we ya ririmi.
- Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: nyika timaraka timbirhi ta ririmi.
- Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: nyika timaraka tinharhu ta ririmi.

- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**

- Mintshaho ya 7: u nga nyiki maraka ya ririmi.
- Mintshaho ya 4–6: nyika mpimohenhla wa maraka yin'we ya ririmi.
- Mintshaho ya 2–3: nyika mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi.

LEMUKA:

- ✓ Loko mukamberiwa a kumile minkutlunya ya 7 ku langutisiwa leyi tshahiweke na leyi a yi tsaleke hi marito ya yena.
- ✓ Loko a tshahile minkutlunya ya 2-3 ehenhla ka 7, u nyikiwa mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi.
- ✓ Loko a lo tshaha minkutlunya ya 2-3 ntsena a nga nyikiwi maraka ya ririmi.

LEMUKA:

● **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke, kumbe ya kombisiwile hindlela yo hoxeka. Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya kufika emakumu ka xivulwa lexi hetisaka ntsengo wa le henhla lowu vekiweke wa marito kutani u tshika lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU

XIVUTISO XA 3

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

- 3.1 Mabanana ya Chiquita./Mabanana.√ (1)
- 3.2 Ku koka rinoko ra vaamukeri va mahungu.√√ (2)
- 3.3 Ntshikelelo./B.√ (1)
- 3.4 Mabanana ya Chiquita ya kahle./Kahle swinene./Yanene.√√ (2)
- 3.5 Ya leswaku loko u longa/dya mabanana ya Chiquita u tlarihile./Marito ya kucetela vatswari ku xavela vana va vona mabanana ya Chiquita leswaku va ta tlariha.√√ (2)
- 3.6 I vukahle bya mabanana lawa na ku va ya longeriwa vana lavo tlariha.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI

- 4.1 Swi le kaya./Swi le ndlwini.√ (1)
- 4.2 A wu hoxekile swinene.√√ (2)
- 4.3 vulavula ntiyiso./A.√ (1)
- 4.4 Ya xi nyumisa. √ Xi papalata ku langutana na ximunhuhakwa xa B hi ku tilangutisisa phephahungu√. (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Xi nga va xi swi vonile leswaku ntirhokaya lowu nga endliwa hi ximunhuhakwa xa B na xa C a wu hoxekile.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)
- 4.6 A xi nga twisisi leswi a swi laveka eka ntirhokaya wa kona./A xi loloha ku tiendlela hi xoxe.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F: PROSI

- 5.1 5.1.1 Mukamberiwa u ta nyika xivulwa xa yena n'wini. Xik.: Namuntlha hi tengile nandzu wa ku biwa ka Makhanana eHubyeni ya Nawu.√√ (2)
- 5.1.2 Timhandzi leto leha a ti tlhavangi sava.√√ (2)
- 5.1.3 Khayima.√ (1)
- 5.1.4 Ku komba ku va ku miyerile swinene.√√ (2)
- 5.1.5 Emakaya se ko va kwala **kutani** ntlhambi wukulu wu avana.√√ (2)
- 5.1.6 Wa tihomu./C. √ (1)
- 5.1.7 Eku heteleleni murisi a tifambela, torha ra yena ri timuriwile.√√ (2)
- 5.1.8 Ri kombisa ndhawu laha mhaka yi humeleleke kona.√√ (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Tshamile.√ (1)
- 5.2.2 Teretere leri ri olovisile ntirho wa mina.√√ (2)
- 5.2.3 Wena.√ (1)
- 5.2.4 Xintirhwana.√√ (2)
- [20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80